

AZ ETHIKAI DETERMINISMUS ELMÉLETE.

Első közlemény.

I.

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS.

Wagner Adolf föllépése. A szabadakarat problémája. Németországban : Wagner, Drobisch, Oettingen, Wundt, Engel Ernő. Franciaországban : Quetelet, Legoyt, Dufau. Angolországban : Buckle, Mill Stuart, Lecky, Draper, Spencer.

Azóta, hogy Wagner Adolf: *Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen* 1864. című munkájával újból megindította a társadalmi bölcsészet terén azt a nevezetes mozgalmat, melyet Quetelet kezdeményezett, s a melynek az volt a merész föladata, hogy a társadalmi élet tüneményeiből ismerje ki az emberi cselekvések természetét, eredetét és indító okait; e nevezetes ethikai problema állandó tárgya volt, és az ma is — az újabb philosophiai kutatásoknak.

Alig hogy megjelent a nevezetes munka, egyszerre újlag fölszínre került mindaz, a mit módszer, álláspont és tudományos apparátus dolgában emberi elme a legrégibb időktől fogva csak kigondolt vagy alkalmazott; sőt az egyoldalú speculatio és syllogistika mellett, az inductiv kutatás és moralstatistikai adatok is fölemelik a szavukat, nehogy a végleges ítélet megalapításánál talán nálok nélkül mondja ki a tudomány az utolsó szót.

És ez az érdeklődés a mily öröndetes, épen oly természetes. A kérdés tudniillik, a melyről itt szó van, egyike a legfontosabb ethikai kérdéseknek: az akarat hatáskörének, erejének, törvényeinek problémája. Vajon mit tehet, és mit nem tehet az akarat? Meddig terjednek erejének határai? Miféle törvé-

nyek szabályozzák functióit? Mindezen és hasonló kérdések — nemcsak sarkalatos, elvi jelentőségű, elméleti ethikai kérdések, hanem erkölcsi meggyőződéseinket, traditióinkat, tehát legszen-
tebb érdekeinket is a legmélyebben érintik; és így — tekintve e
kettős jelentőségöket — csak természetes, ha olyan széles körre
terjedő mozgalmat keltettek, a melyben részt vett a theologus,
történetíró, sociologus és philosophus egyaránt, mindegyik a
maga fegyverével, saját tudománytárának nagyobb-kisebb sza-
bású készletével, hogy kivívja a maga igazát, és győzedelmes
elveivel egyszer-mindenkorra végét szakítsa az örökös contro-
versiáknak.

A küzdelem nem is volt meddő. A különböző álláspont-
tok, módszerek, elvek és érvek, egymással szemben — rend-
kívül megkönnyítették az objectiv ítéletést, a melynek ered-
ménye gyanánt ismét tömérdek kicsinyes, tépelődés-szülte
előítélet, inveterált, de hibás meggyőződés kezdette erejét
veszíteni, hogy helyet engedjen a tudományos kutatás correct
módszerével föltalált azon igazságoknak és új nézeteknek,
a melyeknek a mellett, hogy teljesen megbízhatók és helyesek,
még az az előnyük is megvan, hogy erkölcsi életünket nem
csak nem fenyegetik veszélylyel, sőt szilárdabb alapokra he-
lyezik.

Meg kell kísérlelnem, hogy legalább főbb vonásaiban vá-
zoljam a mozgalmat, a melynek az eredményei oly nagy hord-
erejűekké váltak az ethika rendszerére.

Ezen az úton a kitűzött föladat is legkönnyebben leszen
megoldható. Lássuk csak a főbb elméleteket.

Irány, módszer és az érvek különfélesége szerint, három
csoportba osztályozhatjuk azon kísérleteket, melyek az «akarat»
kérdésének megfejtésével több-kevesebb szerencsével foglalkoz-
tak, és nagyobb vagy kisebb körben elfogadott elméletekké
alakultak. Ím ezek:

a) a természetbölcseleti irány rendszere: a physikai de-
terminismus;

b) a speculativ bölcseleti irány hitvallása: az indetermin-
ismus;

c) az összeegyeztető bölcseleti irány elmélete: a syncre-
tismus.

A physikai determinismus az egyetemes okság, törvényes-
ség és kényszer sanctiója. Szerinte ok, törvény, kényszer ural-

kodik az egész természetben, tehát az erkölcsi világban is, s az okság ez egyetemes törvénye alól az ember sem vonhatja ki magát. Akarata épen ezért korán sem az a független, korlátatlan, indeterminált «szabad akarata», a mely kénye-kedve szerint mindent akarhat, és pusztán tetszése szerint határozhatja el magát pro et contra — hanem az a determinált akarata, a melynek irányát, elhatározásait tisztán physikai okok, az úgynevezett motivumok befolyásolják és physikai törvények szabályozzák, mint bármely más physikai ható-ok működését.

Nem így az indeterminismus; mely egészen ellenkező állásponttól fogja föl a dolgot, s az önkényes akarata elvét proclamálja. Ez elmélet szerint az erkölcsi és társadalmi élet tünetményei, már természetöknél fogva annyira különbözök a physikai világ tünetményeitől, hogy sem ugyanazon methodus, sem azonos, habár egyébként egyetemes elvek szerint sem fejtegethetők, hanem merőben külön törvények és okok hatása alatt állanak. Az ember akarata, egy magasabb tehetség, a melyet végelemzésben csak a saját önkénye, az indifferens liberum arbitrum vezérel, ... s a ratio helyett a voluntas mozgat: pro ratione — voluntas.

Míg a föntebb jelzett harmadik theoria arra a nehéz munkára vállalkozott, hogy talán sikerülhet összeegyeztetni e két ellentétes irányt, és közvetítő úton oldani meg a kérdést? Miért ne lehetne ketté választani az egységes emberi természetet, és mereven szemközt állítani egymással az érzéki természetet a szellemi természettel, hogy azután ilyen alapon, lényegileg különbözőknek látszó tüneteiket is, természetök-követelte különböző factorok fölvétele által értelmezzük? Az elmélet, a melyre ily úton jutunk, nemcsak nagyon egyszerű, de föltötte plausibilis: az ember, mint érzéki lény, mindenben alá van vetve a természet törvényeinek, a rá ható kényszer-okoknak; e tekintetben tehát akarata sem szabad... mint szellemi, eszes természettel bíró lény azonban már egészen más sphærához tartozik, a melyben a physikai okot és törvényt az akarata «szabad elhatározása» helyettesíti, s a physikai okok, ha netalán impulsus gyanánt szolgálhatnak és tényleg szolgálnak is, és az elhatározást megelőzve, nagyobb-kisebb súlylyal föl is léphetnek, a végeldöntés stadiumában döntő befolyással nincsenek. Az utolsó szó mindig az akaraté marad.

Íme a három ellentétes elmélet egy-ugyanazon kérdés-

ben. Vajon melyiknek és mennyiben van igaza? Vegyük csak vizsgálat alá egy történelmi kritikai szemlében: miképen gondolkoztak e problémát illetőleg az újabb kor és tudomány nevezetesebb emberei, és minő érveket tudtak összegyűjteni állításaik igazolására. A nyert tájékoztatást önkényt érthetőleg nem arra fogjuk fölhasználni, hogy talán tekintélyek által döntsünk e fontos kérdésben, vagy számarányok szerint álljunk egyik vagy másik nézet mellé, hanem csak arra, hogy teljes áttekintést szerezzünk és nyújtsunk a történetek iránt, és főleg, hogy tanulságot merítsünk a fölmutatott eredményekből.

* *

Ott kell kezdenünk, a honnan a mozgalom kiindult, Németországon — Wagner Adolf föllépésével. Wagnernek mindenestre elévülhetetlen érdeme van abban, hogy föntebb már említett munkájával — az önkényeseknek látszó emberi cselekvések törvényszerűségéről — újlag ráterelte a figyelmet a kutatásnak azon újabb módjára, mely az egyoldalú speculatio meddő okoskodásai helyett, a társadalmi élet tüneményeinek elfogulatlan vizsgálatát, az ezen alapon gondosan összegyűjtött statisztikai adatok tervszerű fölhasználását, s az ezekre fektetett combinatiót jelölte ki egyedül helyes methodus gyanánt, a melynek alkalmazása nélkül sikertelennek kell maradni a bár legmesteriebben szőtt elméletnek is, s legfőlebb szépen kigondolt, hangzatos elveket proclamálhatni, de tudományos becsű tantételekhez jutni nem lehet. Bár másfelől — okoskodásainak menetét tekintve — meglehetősen inconsequentiaiban leledzik, midőn az épen általa összegyűjtött tények halmazával szemben sem meri elvetni az indeterministicus akarat fogalmát, hanem e nagy munka végrehajtását «egy új Prome-theustól várja, a kinek sikerülend az ég titkait ellesve, a nagy rejtély leplét föllebbenteni».

Wagner egész műve a társadalmi tünemények törvényszerűségének codificatiója. Bárhová tekintsünk — úgy mond — a társadalmi életben, mindenben és mindenütt okot és törvényt kell constataálnunk: a legkülönbözőbb emberi cselekvések évről-évre szabályszerű arányokat mutatnak; a születések és halálozások, házasságkötések, különböző bűntények oly változatlan percentekben jelentkeznek, mintha csak «maga az

állam törvényhozása szabná meg, hogy évenként mennyi bűnténynek, öngyilkosságnak kell elkövetetnie, mennyi házasságnak köttetnie». És mégis mindamellett, hogy ez általános törvényszerűséget minden lépten-nyomon látja és constatalja — nemcsak hogy nem lép síkra az indeterminizmus ellen, sőt továbbra is fönn akarja tartani annak elveit és szabályait, ha másképen nem lehetne: legalább mysterium alakjában. Azonban ily módon rejtély a legkézzelfoghatóbb igazság is! Mert azt már csak még sem tagadhatja senki, hogy törvény és önkény soha, semmiféle szín alatt sem kombinálható össze; s a ki elfogadja az egyiket, annak multhatatlanul el kell ejtenie a másikat. Ha csak össze nem keveri a fogalmakat, és egészen más, új érteményt nem fűz hozzájuk. Wagnert a speculativ összeegyeztető bölcséleti irány syllogistikája s a merev determinizmus rosszul alkalmazott elvei tartóztatták vissza attól, hogy a végső consequentiákat is levonja összegyűjtött adataiból. Visszariadt a merev consequentiáktól, melyeket még nem tudott megfelelően alkalmazni és constructiv munkára fölhasználni: inkább megállapodott tehát a pusztá tényeknél és statisztikai számadatoknál — nehogy elsiertet, vagy esetleg téves combinatiókkal magát a methodust is discreditalja. És e tekintetben óvatossága nem volt egészen jogosulatlan. Ha az eszme megéri, úgy is kérlelhetetlenül előtör, — addiglan hadd küzdjenek egymással az ellentétes nézetek és érvek... az igazságot nem kell féltetni az időtől, sem más emberi machinatióktól. Egyébként az új methodus tervszerű alkalmazásának nehézségei, s a talált eredményeknek miként való beleillesztése az ethika rendszerébe, valamint már Wagner előtt, úgy utána is, még hosszú időn keresztül szolgáltak meglehetősen erős akadályauál a határozott föllépésnek. Német- és Franciaország csaknem összes legnevezetesebb elméit mintegy lebűvölte ez a tartózkodó irány, és azon kínos vergődésnek, a melyen fejtegetéseik közben keresztül kell vala menniök, hogy a társadalmi tünemények törvényszerűségét is elismerjék, de azért az akarat önkényét se vessék el — úgy szólván egyedüli forrásai gyanánt ezeket a nehézségeket kell tekinteni. A legkitünőbb philosophusok, statisztikusok, theologusok, sőt jogtudósok: egy Drobisch, Vorländer, Huber, Ulrici, Oettingen s a *Philos. Monatshefte* munkásai a németeknél; Legoyt, Dufau, Moreau de Jonnés, Guerry, Guillard, Fayet — ez utóbbiak jóval Wagner újabb

föllépése előtt — a francziáknál, ez iránynak hódolnak; s ha elvétele föl-föltünik is egy-egy merészebb mű, mely deductióiban következetes marad — s fogalmait és tantételeit szabatosan formulázza: teljesen kifejtett ethikai rendszerünk, mely ez újabb fogalmakra és elméletekre lenne alapítva, még mind máig egyáltalán nincsen.

Drobisch, a hírneves lipcei philosoph: *Die moralische Statistik und die Willensfreiheit*, 1867. című munkájában foglalkozott tüzetesebben ezzel a kérdéssel; és bár még határozottabb érvekkel és állításokkal támogatja a társadalmi törvényszerűség elvét, mint Wagner, a problema végleges eldöntésénél nála is hiába keresnénk biztos megállapodást. A közös felelősség, erkölcsi solidaritás fogalmait például, nemcsak hogy elfogadja, de maga is fönnen hirdeti, sőt tényekkel bizonyítja, midőn nyíltan bevallja, hogy az emberi cselekedetek (büntettek) okai legnagyobb részt a társadalmi állapotokban és életviszonyokban rejlenek; minélfogva a cselekvések megítélésénél nem is szabad kiragadni az embert társadalmi viszonyaiból, mert tény az, hogy a társadalom minden tagja felelős (közvetve, vagy közvetlenül) mások cselekedeteiért, vagy mulasztásaiért — a mennyiben a társadalom összes tagjai között erkölcsi solidaritás létezik: *) de azért ez állításához következetesen még sem meri elismerni az okszerűség és törvényszerűség hatalmát az akarat fölött. Hol itt a szigorú logika, a melynek pedig oly nagy mestere Drobisch az elméletben?!

És Oettingen? A milyen roppant anyaghalmazt gyűjtött össze *Moralstatisztikájában* **) az emberi társadalmi élet összes viszonyaiból; tényeket és számokat, a melyekből csakugyan bizton eligazodhatni a törvényszerűség és önkény kérdésében: ép oly bámulatra méltó következetlenséggel állítja föl, e tényekkel és számokkal merőben ellenkező elméletét az akarat erejéről és funkciójáról.

Mindjárt munkája bevezetésében, a hol azokra az ellenvetésekre reflectál, a melyeket a moralstatisztika ellen szoktak fölhozni, mélyen jogosultaknak nevezi ez ellenvetéseket, és tiltakozik azon fölfogás ellen, mely a moralstatisztikát a szabad

*) L. i. m. 90—93. lap.

**) *Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine christl. Social-ethik.* II. Aufl. Erlangen, 1874.

akarat aláásására akarja kiaknázni: «Ki merné tagadni azt, a mi ezekben az ellenvetésekben mélyen jogosult? Sőt a legnagyobb jelentőségűek azok, nevezetesen azon rajongók ellenében, a kik a moralstatisztikával az erkölcsen és az akarat-szabadság aláásására élnek vissza».*) Holott egész műve az okszerűség, törvényszerűség és rend kimutatását czélozza. Hiszen már egy pár sorral alább a törvényszerűséget és rendet az egészséges moral positiv szükséglete gyanánt tünteti föl.**)

Alább meg épen arra az eredményre jut, hogy a cselekvések úgy látszó chaosában egy mélyen rejlő rendnek és kapcsolatnak kell lennie, mely teljesen érthetetlen lenne, ha mindenki a maga kezére, személyes önkénye szerint dolgoznék. A moral nem mint magánügy tűnik föl, hanem mint egy kölcsönös hatás alapján működő község élete. A szenvedélyes personal-ethikusoknak, kik az erkölcsi egyén-alanyt tolják mindig előtérbe, a moralstatisztika egy rakás érdekes földattal kínálkozik, melyeket csak az egyén-alanyoknak az összes részszel való kapcsolatából tehet kimagyarázni, és a melyek egy benső törvényszerűségre utalnak az erkölcsi élet mozgalmában.***)

Még egy lappal tovább pedig merőben deterministicus színezetű álláspontra helyezkedik. «Senki sem csodálkozhatik, — úgy mond, — ha valaki önvizsgálata alapján, vagy mások tapasztalati kiismerése következtében arra a meggyőződésre jut, hogy erkölcsi karakter csak ott létezik, a hol az ember jövő cselekvése módjának bizonyos előrejelése, kiszámítása lehetségesnek mutatkozik. A szemlélhetetlen, kiszámíthatatlan szabadság csupán pusztá önkény volna. Az erkölcsi szabadság lényegében tehát az okvetetlenség momentumának is benn kell foglaltatnia.»

Íme egy csomó idézet, valamennyi annak igazolására, hogy mennyire nem lehetett Oettingennek kibontakoznia az okszerűség, törvényszerűség tömkelegéből, midőn minden lépten-nyomon rájuk kellett bukkannia kutatásaiban. És mennyire következtetlennek kellett lennie, hogy legalább a lát-szatát menthesse meg a szabad akaratnak.

*) *Moralstat.* Einleit. 12. lap.

**) «Egy egészséges moral positiv szükségleteül kell azt is kijelölnünk, hogy a szabadság közepett a törvényszerűség és rend is főtartva és nélkülözhetetlenségek kimutatva legyen.»

***) *Moralstat.* U. o.

Még ez sem sikerült neki.

Hiszen egész művében egyetlen helyet sem lehet föl-
kutatni, a melyen a szabad akarat fogalmát a szó közönséges
értelmében venné; ellenkezőleg mindenütt úgy értelmezi, mint
okszerű, törvényszerű mozgást, a mi pedig a közhasználatú
értelmezés szerint már nem szabad akarat. Mi több, művének
utolsó fejezeteiben már épen úgy beszél a közönséges értele-
ben vett szabad akaratról, mint a mely szétrombolja az erkölcsi
világrendet. «Az indifferentisták és indeterministák széttépik a
világnak erkölcsi egész kapcsolatát és a történelem folytonos-
ságát... Az ő Istenök — ha van nekik és vallják létét — az
önkény, vagy a közönyös szenvedőlegesség istene és az ő «liber-
tas»-uk nem egyéb, mint a Pelagianusok «libertas indifferen-
tia»-je. Ebből az álláspontból az általunk elemzett tényesorokat:
nagyszerű szabályosságukat, kapcsolatos és indokolt előhala-
dásukat, az egyes ember és népek öntudatán fölül lebegő lán-
czolatukat (concatenatio) nem hogy összeségökben, de egyet is
közülök nem lehet semmikép kimagyarázni.» *) Kérdem már,
nem annyit tesz-e mindez, hogy Oettingen nemcsak beismeri
az okszerűség egyetemes törvényét, hanem még úgy állítja azt
föl, mint az erkölcsiség föltételét, mely nélkül hiába akarnánk
elgazodni az emberi élet tüneményein? Hogy ily állásponton
és elvekkel, csak az esetben lehet küzdeni a szabad akarat mel-
lett, ha azt egészen más értelemben vesszük, mint a hogyan a
közfelfogás veszi, oly értelemben, mint Oettingen vette: tör-
vényszerű mozgásnak, melyből az okvetetlenség elemének sem
lehet hiányoznia — ezt a mondottak után alig lesz szükséges
bővebben bizonyítani. Ez esetben azonban kétségtelen az is,
hogy Oettingen álláspontja — bár mennyire harczol is ellene —
a deterministicus álláspont, melyet igyekszik ugyan új elméle-
tével a szabadságról, erőszakos fogalomértelmezéssel elrejtteni —
de megtagadni, az általa gyűjtött tények óriási halmazával
szemben lehetetlen. Végre is akár hogyan vegyük a dolgot,
szabadság és törvényszerűség kizárják egymást. Vagy... vagy.
Összeegyeztetni e ket fogalmat nem lesz lehetséges soha; s a ki
mindenben törvényszerűséget lát, annak, essék bármily nehe-
zére szakítani a hagyományos fogalmakkal és előítéletekkel —
arról az ideális szabadságról már csak le kell mondania; ha

*) *Moralstat.* Schlusserörterung, 735. 1.

csak nem akarja magát és közönségét mystificálni. Oettingen alaphibája ebben a mystificatióban rejlik. Elhiteti, vagy legalább el akarja hitetni magával, hogy sikerült összeegyeztetnie a törvényszerűséget a szabadsággal. Ez tiszta mystificatio; mert az a szabadság, melyet Oettingen állít föl, már nem szabadság.

Mindamellett — még ennyi, az iskola legkitűnőbb képviselőinek műveiben kimutatható következetlenség után sem hagytak föl a speculativ összeegyeztető bölcséleti irány hívei további kísérleteikkel, hogy hacsak lehetséges, mégis diadalra segítsék ezt az irányt. Vorländer.*) Ulrici,**) Huber,***) Knapp†) stb., továbbra is ez állásponton maradnak; s a legújabban a Wundt által alapított physiologiai iskola, s a merev materialismus emberein kívül, a társadalmi tudományok terén csak Engel Ernő és követői foglalnak határozott állást. Engel nyíltan bevallja, hogy a népek erkölcsi és physikai természetete egyformán, állandó és változó befolyások által van szorosan megszabva — mert minden emberi cselekedet, még azok is, melyeknél úgy látszik, hogy kizárólagosan a szabad akarat döntött: magasabb természeti törvényeknek hódol.

Messze vezetne kitűzött földadatomtól, ha mindez írók és tudósok műveit egyenkint és részletesen akarnám megismertetni — de céltalan is lenne a «szemle» ilyen kibővítése; mert valamennyi mű egy irányzatnak hódol, s ugyanazon tévedésekben és fogyatkozásokban leledzik. Mindannyi a tények egész halmazával számol, és kénytelen látni az egyetemes törvény- és okszerűséget, de azért még sem látja — sőt erőszakos elméleteket gondol ki: a belső és külső szabadságról, az ok és indok, a belső és külső ember közti különbségről... csakhogy az «iskola» elvei ne szenvedjenek. Pedig épen ez elméletek által szenved az iskola tekintélye legtöbbet, midőn alig szenved kétséget, hogy mind e szólamok: külső és belső ok; külső és belső szabadság; külső és belső ember, alig jelentenek egyebet,

*) Vorländer: *Die moralische Statistik und die sittliche Freiheit*. Tüb. Zeitschrift für die gesammte Staatsw. 1866.

**) Ulrici: *Gott und Mensch. Grundzüge der prakt. Philos.* 1873.

**) Huber: *Die Statistik der Verbrechen und die Freiheit des Willens.* (Philos. Schriften, 1867.)

†) Knapp: *Quetelet als Theoretiker; Ueber Quetelet's Anthropometrie* (Jahrb. v. Hillebrand und Conrad).

mint erőszakos szétbontását az egységes emberi természetnek — egy metaphysikai chimæra kedvéért.

Ugyan mik azok a belső és külső okok?

Nem épen olyan természetes ok az egyik, mint a másik? A mikor minden, a mi reánk hat, végelemzésben egyformán a nagy természetből fakad, és szervezetünkön át hat reánk. Az erkölcsi és társadalmi okok és tényezők szintén csak természetes módon keletkezett és ható okok és tényezők; a melyek ereje épen azért nem kevésbé kényszerítő, mint az úgynevezett tisztán physikai okoké.

És azok a belső okok, a melyekre itt hivatkozás történik, kérdem: nincsenek-e a legbensőbb kapcsolatban azokkal a külső okokkal? Más-e az a belső ember, mint a külső? A belülről jövő indokoktól ösztönöztetve, nem hódolunk-e tehát csak épen úgy az okszerűség egyetemes törvényének, mint ha külső okok által kényszerítettünk?

Ne bonyolítsuk össze erőszakosan a fogalmakat, a mikor nyílt és természetes okoskodással mindenestre könnyebben célhoz jutunk.

* * *

A francia tudományos irodalomban Guerry *) indította meg a mozgalmat a moralstatisztika s általában a társadalmi bölcsészet terén. A főérdem azonban mindenestre Quetelet-é, a hírneves belga statisztikusé, a kit méltán tisztel a tudomány «a társadalmi természettan» (physique sociale) megalapítója gyanánt, s a ki első dolgozta föl systematice «természettudományi állásponton» az e téren összehalmozott nyers anyagot. Álláspontja ugyanaz, a mi a természetbölcséleti irányé, ez állásponton oldja meg a szabad akarat kérdését is, s habár itt-ott megtartja a szabadság fogalmát a közönséges nyelvhasználat (langage ordinaire, mint ő mondja) kedvéért: hogy mindazáltal szigorúan az egyetemes törvényszerűséget vallja a szabadság ellenében, ezt maga Oettingen is elismeri róla: «Mint szakszerű physicus és meteorologus az ő moralstatisztikai műveiben is természettudományi szempontból indul ki». És egy pár sorral alább: «Ott (tudniillik *Sur l'homme* stb. című fő művében) mindenütt azon fő gondolat uralkodik, hogy az emberiség nagy-

*) Guerry: *Essai sur la stat. morale de la France*. 1834.

ban és egészben ellenállhatatlan természeti törvények szerint mozog. Az egyes szellemek (Einzelgeister) pedig oly formán viszonylanak ahhoz az általános okvetetlenséghez (Nothwendigkeiten), mint egy táblán húzott körvonal pontjai, melyek nagytóval szemlélve, mint egyes atomok, a legesetlegesebb és szabálytalanabb csoportokban foglalnak helyet egymás mellett, és mégis egészben véve szabályos alakot alkotnak.»*)

E nyilatkozat Oettingen részéről, ki mindenestre sokkal szívesebben constataulta volna Quetelet deterministicus-ellenes álláspontját, azt hiszem elég döntő bizonyoságtétel az ő természetbölcséleti álláspontja mellett. Mi egyébként eléggé világosan kitűnik Quetelet műveiből is,**) melyekben habár néhol beszél is a szabadakaratról, mint esetleges okról «cause accidentelle»-ről, mely, mint ilyen szintén befoly a társadalmi tünetemények előidézésére: bevallja azt is, hogy ezt a szójátékot csakis a közönséges szójárásért alkalmazta, midőn neki voltaképen az a nézete: hogy esetleges okok nem is léteznek, hanem csak szükséges és állandó okok «raports constans et nécessaires déterminés par la nature de choses».

Quetelet e szerint határozottan a physikai determinismus híve; s ha még kivüle többen is találatnak a francia társadalmi böcsészek között, a kik több-kevesebb nyíltsággal, de mindannyian elég érthetően kimondják az igazságot, melyre őket a tények vezetik: Bouchez (*Traité de polit. et de science sociale*), Barrier (*Principes de sociologie*), Clement (*Essai sur la science sociale*), Villermé (*Memoires sur les ages resp. des époux*), Garnier (*Morale sociale*), a túlnyomó többség azért még itt is a Wagner-féle állásponton áll. Vajon jobban sikerült-e nekik, mint a hogyan a német tudománynak sikerült leküzdeniök azon nehézségeket, melyeket e közvetítő irány, már természeténél és elveinél fogva, a kutató elé gördít? Alig hihető. Az igazság utoljára is igazság marad, akár a németek, akár a francziák küzdjenek ellene. S a logika törvényei sem változnak, sem a németek, sem a francziák kedvéért. Midőn a francia társadalmárok is összehordják a tényeket az emberi

*) Oettingen: *Moralst.* Einleit. 23. és 24. lap.

**) Quetelet: *Sur l'homme et le developpement de ses facultés, ou essai de physique sociale* 1835; *Anthropométrie ou mesure des différentes facultés de l'homme*, 1870.

élet legkülönbébb viszonyaiból, hogy azok szaván induljanak, s a mikor ezek kimondják a végzetes szót, akkor e döntő szónak ők is csak épen úgy nem hisznek, mint a németek: a logika kénytelen rájuk olvasni a következtelenség vádját csak ép úgy, mint ráolvasta a németekre.

Legoyt,*) egyike a legkitünőbb francia moralstatisztikusoknak, hogy megmentse az indeterministicus szabad akarat elméletét, épen oly erős megpróbáltatáson megy keresztül, mint Oettingen, épen oly kirívó ellentétekbe és ellentmondásokba bonyolódik, mint amaz. Beszél a «raison libre»-ről, az akarat fölött uralkodó magasabb hatalomról, a szabadság játékaról s egyéb ilyféle dolgokról, melyek homlokegyenest ellenkeznek egymással, az ő elméletében azonban szépen összeférnek... csakhogy a szabadság theoriája áldozatul ne essék.

Így Dufau**) is, a hírneves methodologus; Moreau de Jonnés,***) Guerry,†) Guillard,††) Fayet†††) stb., az ember életviszonyait illető különféle kutatásaikban elismerik és bevallják, hogy a tényekben okozatos törvényszerűség uralkodik, mégis azt állítják, hogy az akaratot e törvényszerűség elhatározásai-ban épen nem korlátozza? Ugyanaz a csűrés-csavarás, ugyanaz a mystificatio, melyet már a német hagyományos bölcsélet híveinél bemutatunk; természetes tehát, hogy a tanulság is csak ugyanaz lehet.

Sokkal több következetességet és határozottságot találunk már az angoloknál. Ez a kiválóan gyakorlati nemzet legkevesébbé hunyhatott szemet a gyakorlati élet nyújtotta tények előtt; s fölismerve a bennök nyilvánuló törvényszerűséget, — józan érzékénél fogva, — legkevesébbé érezhetett hajlamot az iránt, hogy a tények tanulságát eltagadja, vagy azokból hamis következtetéseket húzzon. Legkitünőbb tudósaik: egy Buckle

*) *La France et l'Étranger*, 1870.

**) *Traité de statistique ou théorie des lois d'après lesquelles se développent les faits sociaux, suivi d'un essai de statistique physique et normale de la population française*, 1840; *Traité de la méthode d'observation dans son application aux sciences morales et politiques*, 1860.

***) *Éléments de stat. comprenant les principes généraux de cette sciences* stb.

†) *Essai sur la statist. morale de la France*.

††) *Éléments de stat. humaine ou démographie comparée*. 1855.

†††) *Essai sur la statistique intel. et mor. de la France*.

Mill Stuart, Lecky, Draper, Cornwall Lewis, Spencer — mind-megannyi a deterministicus irányzatnak képviselői.

Buckle *History of Civilisation in England**) című művében fejti ki nézeteit az akarat erejéről és funkciójáról. Tényekre hivatkozván arra nézve, hogy el kell vetni mind a szabad akarat indeterministikai, mind a jelenetek előre meghatározott rendjének theologiai tanát, azon tételt állapítja meg, hogy az ember tetteire csupán csak a múlt gyakorol elhatározó befolyást, minélfogva az egyformaság bélyegét is viselik magokon, vagyis egyenlő körülmények közt egyenlő eredményt mutatnak.

A szabad akaratról szóló egész tan, úgy mond, tulajdonképen azon tételen alapúl, hogy az emberi öntudat a legfelsőbb valami az emberben. Mindenki érti és tudja, — szokták fölhozni, — hogy ő szabad lény, és semmiféle okoskodással sem lehet elvitatni tőlünk az öntudatot, hogy szabad akaratunk van. Ámde ez az ellenvetés elveszti egész erejét, ha tekintetbe vesszük, hogy e legfelsőbb valami elismerése két föltételtől függ, melyek egyike: létezik-e valóban az az öntudatnak nevezett független tehetség — ha igaz volna is, soha be nem lön bizonyítva; a másika pedig: vajon tanúságtételei csalhatatlank-e, kétségtelenül nem igaz. Ugyanis elvitázhatatlan történelmi tény az, hogy mindazon nagy lépcsőzetek, melyekre az emberi nem a művelődés útján lassan eljutott, a szellem bizonyos sajátságai vagy meggyőződéseai által tűnnek ki, melyek az illető kor vallására, bölcséletére és erkölcsére rányomták bélyegöket. E meggyőzések bizonyos időszakban a hit, másban a gúny tárgyai voltak, s a maga idejében mindegyik annyira össze volt forrva az ember szellemével, és oly részét képezte az öntudatnak, mint napjainkban azon fogalom, melyet szabad akaratnak nevezünk. Az lehetetlen, hogy az öntudatnak mind e szüleményei igazak lettek volna . . . legalább a mindennapi élet jelenségeiből más tanútságot meríthetünk. Nem vagyunk-e — folytatja — az élet némely körülményei között bizonyos dolgok (phantomok) öntudói? Már pedig általános meggyőződés, hogy ilyesek nem léteznek. Tehát az öntudat, mint független tehetség létezésének bizonytalansága, úgy azon ellentmondás, mely nyilvánulatai között mutatkozik, elégséges ok arra nézve, hogy mindenki meggyőződjék arról, hogy a metaphysika

*) Németre ford. Arnold Ruge, 1860.

azon közönséges módszer által, melylyel az egyéni szellemet vizsgálja, soha sem fog a tudomány rangjára emelkedni; ellenkezőleg csak a történelemből levont törvények alkalmazása által fog előbbre haladhatni. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy az emberek jó és rossz cselekvései között olyforma kölcsönösség uralkodik, mely szerint az egyiknek erősödése a másiknak viszonyos gyöngülését vonja maga után; miből arra a következtetésre kényszerülünk, hogy e kölcsönösség messze terjedő, általános s az egész társadalomra való hatása által bizonyos eredményeket származtató okok következménye, minden tekintet nélkül az egyesek önelhatározására.

Ehhez, azt hiszem, nem kell commentár: Buckle a történelmi fejlődés értelmezésénél az önkényes akaratszabadság metaphysikai elméletét el nem fogadhatta; ellenkezőleg, az okszerűség egyetemes törvényét az emberi élet tüneményeire is kiterjesztette. E határozott álláspont vezethette Oettingent arra az elhamarkodott ítéletre, melylyel *Moralstatisztikájában* Buckle fölött pálczát tör: «Tudtommal Buckle az egyetlen egy, a ki mint Quetelet «félelmes gyermeke» (enfant terrible) azon socialphilosophiai világnézetet a történelem philosophiájává igyekezett angol földön értékesíteni, de az ő műkedvelőfele (dilettantenhaft) modorával nem bírt behatolni a dolog mélyébe».*) Íme csak nem szűnik meg kísérteni az a végzetes német «Tiefsinnigkeit». Tagadta volna meg Buckle a tényeket, mélyedt volna cifrábbnál cifrább elméletek fölállításába, bizonyára egyike vala a legkitünőbb bölcselő-történetíróknak — még Oettingen szemében is. Mert azonban ezt nem tette, maradt egyszerű «enfant terrible»-nek, habár nagynevű történetíró társa, Draper sem tudott más álláspontra helyezkedni. Draper is átkutatta Európa szellemi kifejlődésének egész történelmét**) — de azért őt a tények roppant halmaza, nemcsak hogy az indeterministicus szabad akarat elméletéhez nem vezette, sőt épen ellenkezőleg az okszerűség egyetemes érvényességéről győzte meg. A történelem — úgy mond — azon tanúlságra vezet, hogy a világot változhatatlan törvények kormányozzák... és ez örök törvény méltóságának az ember is engedelmesen hódol társadalmi pályáján.

*) Oettingen: *Moralst.* 27. lap.

**) Draper: *History of Civ.*

Mill Stuart *A deductiv és inductiv logika rendszere* című művének hatodik könyvében adta elő idevágó fejtegetéseit abban a végeredményben foglaltan: hogy az emberi akarás és cselekvés szükséges és kikerülhetetlen. «Helyesen fogva föl — így ír — a philosophiai okvetetlenségnek nevezett tan egyszerűen a következő: ha bizonyos egyén elméjében (mind) leledző indokok és az egyén charactere és hajlamai adva vannak, csalahatatlanul következtethetni belőlök az ő cselekvése módját; azaz, ha bizonyos egyént teljes tökéletesen ismernénk és tudnánk minden reáható indokot, épen olyan biztosan megjósolhatnók az ő cselekvése módját, mint bármely physikai processust. Azt tartom, hogy ez az állítás nem egyéb, mint a közönséges tapasztalat magyarázata, szavakba öltöztetése annak, a miről minden ember meg van bensőleg győződve.» *)

Mill e szerint kétségtelenül a deterministicus állásponton áll, és ez álláspontján legkevésbé sem változtat az, a mit alább az okvetetlenség értelmezésére az okok közti különbségről fölhoz: «Midőn azt mondjuk, — írja, — hogy minden cselekvény okvetetlenségből történik, azt értjük alatta, hogy bizonyosan megtörténik, ha semmi sem akadályozza meg» stb. És alább: «Rajtuk (tudniillik a cselekvényeken) soha sem uralkodik valamely indok annyira kirekesztőleg, hogy ne legyen még más indoknak is helye. Azok az okok tehát, a melyek eredményei a cselekedetek, soha sem ellenállhatatlanok, és adott eredménynek csak akkor kell okvetetlen előállania, ha az okoknak, melyek azokat származtatják, gát nem vettetik». (I. m. 443. l.)

Mill ebben a fejtegetésben csak az okok ereje, intensitása között tesz különbséget, melynél fogva lehetséges, hogy egyik ok a másikat legyőzi; ez azonban a legesekélyebb ellentétben sem áll az okszerűség törvényével.

És Spencer Herbert, az angol társadalmi bölcseletnek ez idő szerint egyik legkitünőbb képviselője, tanulmányaiban a társadalmi tudományokról **) épen oly határozottan elveti a szabad akarat elméletét, valamint azt a theologiai tant is, hogy az isteni gondviselés a történelem intézője, ***) s helyökbe az

*) Mill: Id. m. VI. II. 440. lap.

**) Spencer: *Study of social science*. Németre ford. *Einleitung in das Studium der Sociologie*, hrg. v. Heinrich Marquardsen. 1875.

***) Spencer: I. m. II. Capitel: *Giebt es eine Socialwissenschaft?* 34. lap.

egyetemes törvényszerűség elvét fogadja el. Lapokat idézhetnék fönt címzett művéből deterministicus elméletének kimutatására — elég legyen azonban csak arra hivatkoznom, hogy az emberi cselekvésekről általában úgy beszél, mint a melyeket a befolyások egész hálózata határoz meg,*) s oly szabályoknak vetvék alá, melyeket némileg előre is láthatni. Sőt polemizál azok ellen, a kik a társadalmi tudományokat azért nem tartják lehetségeseknek, mert a cselekvések előre nem láthatók. (I. m. II. C. 45. és következő lapokon Froude ellen.) Végül szemközt állítva az ellentéteket, így fejezi be érdekes fejtegetését: «Az ellentétek tehát röviden a következők: Minthogy a társadalmi életnek semmi jelenségében sincs természet szerinti okszerűség (causalitas), tehát kormányzás és törvényhozás képzelenségek. Parlamenti végzéseket épen oly jól lehet egy sorsjegy húzásától vagy egy pénzdarab fölvetésétől tenni, mint nem tenni függővé; vagy pedig épen el is lehetnének nálok nélkül, mert a jelenségeknek nem lévén kitudható törvényei, nem is számíthatni semmi foganatra amazokkal. Ellenben ha létezik természet szerinti okszerűség, minden erő-combinatio, melynek eredmény-combinatio a foganata, ezt az eredmény-combinatiót az erők törvényei szerint hozza létre. És ha így van, minden szorgalmunkat arra illik fordítanunk, hogy kipuhatholjuk, mik az erők, mik a törvényeik és hányféle módon működnek közre.»**)

Úgy gondolom, elég kategoricus idézet. Spencer oly hatást tulajdonít az okszerűség törvényének, hogy e nélkül magát a társadalmi existenciát, a törvényhozást, kormányzást is lehetetlennek tartja.

Nem is tartom szükségesnek, hogy még tovább is folytassam e szemlét, a melyből, azt hiszem, eddigelé is eléggé kitűnt az angol társadalmi bölcsészet jelleme és álláspontja. Az ismertett philosophusok és sociologusok magasodnak ki főleg az angol társadalmi és philosophiai tudomány képviselői közül, s az ő nézeteiket és tantételeiket meghallgattuk. Bátran levonhatjuk a tanulságot, hogy az angol nemzet gyakorlati szelleme a tudomány terén sem tagadta meg magát, hanem szívós követ-

*) I. m. I. Capitel: *Nothwendigkeit des Studiums der Sociologie.* 21. lap.

**) Herbert Spencer: I. m. II. 58. lap.

kezetességgel ragaszkodott azon eredményhez, a melyre a tények egész halmaza utalt. Még Cornwall Lewis *) szerint is «isteni törvények alapján áll az egész mindenség».

Más kérdés azonban, hogy a merész tan, mely az ismeretett elméletekben foglaltatik, mennyiben fogadható el szabatos és végérvényes megoldása gyanánt annak a nagy problémának, a melyre vonatkozik?

Erre a kérdésre azonban már most is határozott «nem»-mel kell válaszolnunk, természetesen föntartva magunknak ez állításunk igazságának okokkal való igazolását.

Az imént nyert történelmi tájékoztatás fölötte becses adatokat tartalmaz az alkalmazandó módszer, a fölhasználható eszközök iránt; útba igazít, hogy milyen természetű kutatásokkal, milyen anyagkészlettel kell munkához fogni, hogy célzt érhessünk: azonban magát a kérdést nem fejtí meg.

Mind a három elméletnek olyan szembeötlő hiányai és hibái vannak, hogy szinte kihívják a kritikát.

Próbáljuk meg, nem lehetne új állásponton és irányelvek szerint tárgyalni e kérdést? Hátha correctebb eredményekhez juthatunk.

PAUER IMRE.

*) C. Lewis: *A treatise on the methode of observation and reasoning in politics*. London, 1852.